

Borgerkrigens aftryk

Af Jimmy Munk Larsen

Cand. mag.

I Danmark er vi så privilegerede, at krig ikke i nyeste tid har efterladt markante aftryk på vore kirkegårde. Sådan forholder det sig ikke i brændpunkterne ude i verden. I det tidligere Jugoslavien, der er centrum for denne artikel, har borgerkrigen i 1990'erne sat sit alt for tydelige aftryk på såvel de eksisterende kirkegårde som på de begravelsespladser og mindesteder, der blev en tragisk følge af krigen. I artiklen præsenteres en række af disse steder i Kroatien og Bosnien-Hercegovina, mens den historiske baggrund for gravminerne belyses.

Gammelt had

Modsætningsforholdet mellem befolkningsgrupperne i det tidligere Jugoslavien kan spores tilbage til *Det Store Skisma* i 1054, hvor patriarken i Konstantinopel brød med paven i Rom. Kroaterne var katolikker, mens serberne var ortodokse. Af den grund var kroaterne nærmere knyttet til den katolske

Alifakovac i Sarajevo kan dateres tilbage til 1400-tallet, og rummer bl.a. over 500 gravminder med arabiske epitafier. Belejringsen af Sarajevo har sat et markant aftryk på begravelsespladsen. Foto: Jimmy Munk Larsen 2012.

verden, især italienerne og Østrig-Ungarn, mens serberne vendte sig mod de øvrige ortodokse lande på Balkan og i Østeuropa.

Da det tyrkiske Osmannerrige i slutningen af 1300-tallet erobrede store dele af Balkan, fik det den konsekvens, at serberne kom til at høre under tyrkerne de næste 500 år. Kroaterne, derimod, lod sig beskytte af deres katolske allierede i Østrig og Ungarn og udgjorde dermed en kristen forpost mod den muslimske verden. Af flere årsager var der mange kristne i Osmannerriget, der valgte at konvertere til Islam, mens tyrkerne regerede. Særligt i Bosnien-Hercegovina og Albanien opstod der efterhånden store muslimske samfund.

Mens kroaterne og serberne løbende røg i totterne på hinanden, forholdt den muslimske befolkning sig neutral. Såvel kroater som serbere havde den opfattelse, at muslimerne tilhørte deres befolkningsgruppe - de havde blot en anden tro.

To alfabeter

I det tidligere Jugoslavien dikteres etnicitet ud fra religion. Det eneste der gør en serber til en serber, er serberens ortodokse tro. Det samme gør sig gældende for kroaten og muslimen. Skismaet i 1054 skabte imidlertid også et andet og ganske markant skel mellem befolkningsgrupperne. Med skismaet fulgte nemlig en alfabetisk grænse mellem den katolsk-latinske verden og den ortodoks-kyrilliske. Kroaterne lystrede paven i Rom og brugte derfor det latinske alfabet, mens serberne lystrede patriarken i Konstantinopel og derfor brugte det kyrilliske. På den måde angiver alfabetet - ligesom religionen - det etniske tilhørsforhold. På kirkegårdene kan man derfor hurtigt afgøre, om der er tale om en kroatisk eller serbisk grav. Flere steder i det tidligere Jugoslavien findes der blandede kirkegårde fra før borgerkrigen, og alfabetet er her en pålidelig vejviser i forhold til de afdødes etnicitet.

De to alfabeter har helt frem til nutiden været et symbol på modsætningsforholdet mellem befolkningerne i det tidligere Jugoslavien. I bl.a. Bosnien-Hercegovina er det normalt, at vejskilte benytter begge alfabeter. Her er det langt fra sjældent, at ukendte gerningsmænd maler det ene alfabet over. I 2003 vedtog Kroatien en lov, der påbød postvæsenet, at breve adresseret på kyrillisk ikke måtte udbringes, men skulle returneres til afsenderen. I de seneste år har der desuden været flere optøjer i Kroatien, hvor netop det kyrilliske alfa-

Kyrillisk mindetavle i Prijedor. Teksten lyder: "KRIGERE FOR FRIHED FOR DET SERBISKE FOLK 1990-1995". Foto: Jimmy Munk Larsen 2017.

bet har været omdrejningspunktet. Mange skilte på kyrillisk er blevet ødelagt, hvilket har fået det serbiske mindretal til at udtrykke bekymring over deres fremtid i Kroatien.

Skuddene i Sarajevo

Dét der for alvor kickstartede det hadefulde forhold mellem kroaterne og serberne, var da Østrig-Ungarn - som Kroatien var en del af - i 1908 annekterede Bosnien-Hercegovina, som af serberne blev betragtet som deres land. Striden endte med at kaste verden ud i den første verdenskrig, da en bosnisk serber skød den østrig-ungarske tronfølger Franz Ferdinand i Sarajevo i 1914 - på Sankt Vitus Dag (Vidovdan), den 28. juni, som er en serbisk helligdag. Verdenskrigen sendte kroaterne og serberne i krig mod hinanden og endte med at lægge det østrig-ungarske dobbeltmonarki i graven, mens serberne overtog Bosnien-Hercegovina. Kroaterne og slovenerne havde egentlig en idé om at skabe deres egen stat, men blev mere eller mindre tvunget ind i det nyetablerede kongerige Jugoslavien, som fra starten var serbisk-domineret.

Verdenskrig og folkemord

Den kroatiske modvilje mod serberne i Jugoslavien voksede, og bevægelsen Ustaša opstod. Det var en fascistisk gruppe, der ønskede et selvstændigt Kroatien. I 1934 myrdede et af gruppens medlemmer den jugoslaviske konge i Marseille, og da tyskerne erobrede Jugoslavien i 1941, oprettedes NDH-Kroatien (Den Uafhængige Stat Kroatien), som i grove træk bestod af det nuværende Kroatien og Bosnien-Hercegovina. Trods navnet var det en tysk marionetstat, der også nød opbakning fra Vatikanet til sine ugeringer. Med Ustaša ved magten indledtes et folkemord på de dele af befolkningen, der betragtedes som uønskede. Det gik især ud over serberne, men også jøder, romaer og kommunister blev systematisk udryddet i kz-lejre, med Jasenovac som den største. Cirka 30% af Ustašaerne var muslimer, mens resten var kroater.

Jasenovac var den eneste udryddelseslejr i Europa, som ikke var styret af tyskerne. Fra tyske kilder ved man, at selv hærkede SS-folk var rystede over, hvad de så i Jasenovac. Fra neutral side skønner man, at over en halv million, primært serbere, blev udryddet af Ustaša.

I det tysk-besatte Jugoslavien huserede de højrenationalistiske serbiske Četnikker. De kæmpede først mod den tyske

besættelse, men allierede sig hurtigt med både besættelsesmagten og Ustaša mod de kommunistiske partisaner. Četnikkerne begik ligesom Ustaša store krigsforbrydelser, især mod civile kroater og muslimer.

Broderskab og enhed

Nazityskland var ikke ovenud begejstrede for NDH-Kroatien. En del af grunden til tyskernes modvilje var, at alle, der ikke delte Ustašas politik, rendte ind i skovene og sluttede sig til de kommunistiske partisaner ledet af Josip Broz Tito. Således endte Jugoslavien faktisk med at være det eneste land i Europa, der befriede sig selv, uden udenlandske troppers indblanding.

Tito styrede de næste 35 år Jugoslavien med hård hånd. Al nationalisme blev slået ned, mens de tragiske begivenheder fra 2. Verdenskrig blev søgt nedtonet eller skjult. Blandt andet blev Četnikernes leder Draža Mihailović henrettet i 1946 og begravet et ukendt sted, for på den måde også at dræbe myten om ham og hans sag.

Tito fik placeret Jugoslavien mellem de to blokke i Den Kolde Krig, og de ydre fjendebilleder bidrog til at skabe en nogenlunde sammenhængende jugoslavisk føderation. *Broderskab og enhed* var Titos motto, der skulle bidrage til skabelsen af en fælles og fredelig jugoslavisk identitet. I 1980'erne gik det dog galt. Først døde Tito i 1980, hvorefter opblødningen i Den Kolde Krig fjernede de ydre fjendebilleder. Økonomisk krise satte ind, og nationalismen blomstrede op i delrepublikkerne.

Gnisten tændes

Op gennem 1980'erne voksede nationalismen, særligt blandt serberne. Folkemordet under 2. Verdenskrig kom - i bogstaveligste forstand - frem i lyset, da nationalister i samarbejde med den serbisk-ortodokse kirke begyndte at grave lig op og genbegrave dem under stor mediebevågenhed. På 500-årsdagen i 1989 for serbernes nederlag til tyrkerne på Solsortesletten i Kosovo rejste den nationalistiske serbiske politiker Slobodan Milošević til Kosovo og holdt en tale for de serbere, der var utilfredse med de dårlige livsvilkår, de havde i føderationens fattigste provins. Milošević pustede til ilden, og den skarpe retorik fik snart slovernerne og kroaterne til at søge ud af føderationen. Mens slovernerne relativt let slap ud,

Sarajevo-roser er mortérnedslag, hvor mindst ét menneske blev dræbt under borgerkrigen i 1990'erne. Belægningen består af rød harpiks. Foto: Jimmy Munk Larsen 2012.

Jugo-nostalgi i Ljubljana. Foto: Jimmy Munk Larsen 2017.

938 marmorkors rejst til minde over faldne kroatiske soldater fra belejringen af Vukovar. Foto: Jimmy Munk Larsen 2017.

stod det helt anderledes til i Kroatien, der havde store serbiske mindretal, som ikke ønskede at forlade Jugoslavien. Borgerkrigen var en realitet.

Vukovar

Da krigen i Kroatien brød ud, rykkede den jugoslaviske hær (JNA) ind, mens kroaterne organiserede sig og fik våben udefra. Militser deltog i kamphandlingerne, der hurtigt gled ind i mønstret fra 2. Verdenskrig, hvor folkedrab var en del af krigen. Vukovar, der ligger ved Donau, med Serbien på den anden side, blev centrum for de voldsomste kampe i 1991. I 87 dage var byen belejret, og i al den tid hamrede artilleriet ned over byen fra de serbiske styrker, herunder JNA. Da byen faldt, blev mange kroater tortureret og myrdet. Folke­drab var allerede på dette tidspunkt planlagt og organiseret. Således blev sygehusets personale og patienter – mindst 264 mennesker – fragtet ud til en bondegård, Ovčara, hvor de blev myrdet og lagt i en massegrav.

"MARKO VUČKOVIĆ, SLAGTER, 19. 10. 1954 - 3. 11. 1991. KROATISK FORSVARER". Bemærk blomsterne, der afspejler det kroatiske flag. Foto: Jimmy Munk Larsen 2017.

Sønderskudt kirkegård

I dag bærer Vukovar stadig præg af krigen. Mange huse står tilbage som sønderskudte ruiner, men en del er efterhånden også blevet genopbygget. Vil man have syn for sagen og se, hvor voldsom beskydningen mod byen har været, kan man tage en tur på *Staro Katoličko Groblje*, én af kirkegårdene i byen. Nærmest alle gravsten fra før krigen har skudhuller,

Gravsten fra 1982 i Vukovar, med over tyve skudhuller. Foto: Jimmy Munk Larsen 2017.

imens flere er skudt helt i stykker. På nogle gravsten kan der tælles over tredive skudhuller til trods for, at kirkegården i sig selv ikke var et militært mål. På den måde får man på kirkegården også et billede af, hvordan byen har set ud, da den faldt. Da krigen sluttede i 1995, var Vukovar en del af *Øst-Slavonien, Baranja og Vest-Syrmia* – en selvudråbt serbisk entitet, som i 1998 blev leveret fredeligt tilbage til Kroatien.

Træk et mindelys

Udenfor Staro Katoličko Groblje står en mønt-automat, hvor man kan trække mindelys. 10 Kuna for de store og 5 for de små. Hvor de fleste ofre for krigshandlingerne er begravet uden for byen på den store officielle krigskirkegård, lever denne kirkegård et liv i skyggen. Mange af de begravede døde før krigen, og en del gravsteder er så gamle, at de ikke længere passes. Hvor den store krigskirkegård er velpasset og rummer flotte mindesten på rad og række, er denne blevet overladt til sig selv. Nogle gravsten er blevet udskiftet, men i mange tilfælde ser man også, at en sten fra før krigen, hvor den ene ægtefælle døde, har fået enkens navn på, da hun eller han døde efter krigen – til trods for de mange skudhuller. Kirkegården er, som det fremgår af billederne, ikke blevet restaureret, men fungerer, og begravelser finder fortsat sted.

Videovervåget automat, hvor der kan trækkes mindelys. Foto: Jimmy Munk Larsen 2017.

Staro Katoličko Groblje i Vukovar, fotograferet gennem skudhullet i en marmorsten fra 1940. I baggrunden ses byens ikoniske vandtårn. Foto: Jimmy Munk Larsen 2017.

Grad Heroj

Grad Heroj betyder helteby. I Kroatien er Vukovar symbolet på krigen og modstanden mod, hvad man i Kroatien anså - og anser - som serbisk aggression. Vukovar var oppe mod overmagten, men holdt stand længere end forventet. Forsvarerne var frivillige fra alle dele af Kroatien. Derfor har byen fået prædikatet *Grad Heroj*. Krigen dyrkes fortsat i byen. Man har en decideret tank-kirkegård, ligesom der er truffet flere beslutninger, der skal holde den nære historie i live. Blandt andet er det blevet besluttet, at byens ikoniske vandtårn, der blev sønderskudt under krigen, ikke skal restaureres, men posere med alle sine skudhuller, så både kroater og serberne på den anden side af Donau kan blive mindet om fortiden.

Det bosniske kludetæppe

Bosnien-Hercegovina var den mest multietniske delrepublik i Jugoslavien. Her så befolkningen, hvad der skete i Kroatien i 1991, og man frygtede, at krigen skulle sprede sig hertil. Dette skete i foråret 1992, hvor Bosnien-Hercegovina erklærede sig selvstændigt, hvilket trak fronterne op mellem de bosniske serbere, de bosniske muslimer (bosniakkerne) og de bosniske kroater. Det blev en krig, der langt hen af vejen havde muslimerne og kroaterne som allierede mod serberne, men hvor der også brød krig ud mellem muslimerne og kroaterne. Etnisk udrensning var en del af krigstaktikken og satte sit grimme aftryk på begivenhederne. Krigen førte vold-

Massegravene i Srebrenica-Potočari. De hvide gravsten angiver de identificerede ofre, mens de grønne træpæle markerer de grave, hvor nyidentificerede knogler er blevet stedt til hvile, men hvor der endnu ikke er kommet en permanent gravsten. Foto: Jimmy Munk Larsen 2012.

somme krigsforbrydelser med sig, primært begået af serberne på muslimerne i de besatte områder. Værst gik det for sig i Srebrenica i sommeren 1995, hvor de bosniske serbere begik folkemord på over 8.000 muslimske drenge og mænd, imens en lille hollandsk FN-enhed blev nægtet hjælp af FN og derfor så passivt til.

Det enlige kors i Srebrenica

Med én undtagelse er alle ofre for Srebrenicamassakren muslimer. Midt mellem alle de hvide marmorpæle med bosnisk muslimske navne på står der et lille trækors, som bærer navnet Rudolf Aleksander Hren (1960-1995). Han var bosnisk kroat og boede i Srebrenica, hvor han arbejdede i sølvminerne, der omgiver området. Som en følge af krigen endte han med at blive myrdet sammen med muslimerne i Srebrenica i sommeren 1995. Spørgsmålet om hans begravelse kom op at vende, da hans jordiske rester blev identificeret i 2010. Modern Barbara Hren blev spurgt, om de identificerede dele skulle begraves i Srebrenica, der betragtes som en muslimsk begravelsesplads, eller om de skulle flyttes til en katolsk kirkegård. Til det svarede moderen: *"Han døde med dem. Lad ham hvile med dem."*

Årlig genbegravelse

Hvert år, den 11. juli, markeres folkemordet i Srebrenica med en højtidelighed, hvor et af de tilbagevendende punkter er

Rudolf Hrens kors i Srebrenica. I baggrunden ses de i 2012 nyligt identificerede og begravede jordiske rester af mere end 25 mennesker. Foto: Jimmy Munk Larsen 2012.

De uendelige rækker af navne på ofre i Srebrenica, indekseret alfabetisk ud fra efternavnet. Foto: Jimmy Munk Larsen 2012.

genbegravelse af nyligt identificerede jordiske rester. Der er fortsat mange ofre for massakren, der aldrig er blevet identificeret, og hvert år er nye ofre blevet identificeret og bliver officielt begravet. Srebrenica ligger i dag i den serbiske del af Bosnien-Hercegovina, og markeringen af folkemordet puster til det anspændte forhold mellem de to befolkningsgrupper. Mange bosniske serbere anerkender stadig ikke, hvad der skete i Srebrenica, og hvis de gør, insisterer de på, at der ikke var tale om et folkemord. Da jeg i 2012 var i Srebrenica, kunne muslimer, der havde deltaget i den årlige markering fortælle, at der i Srebrenica blev holdt rockkoncert på årsdagen.

Operation Storm

Kort efter Srebrenica-massakren indledte kroaterne en massiv offensiv mod serberne, der siden krigens start havde erobret en del af Kroatien og udråbt en selvstændig serbisk stat. Kroaterne angreb med over 100.000 mand og var i alliance med de bosniske muslimer, da de løb serberne over ende. Kroaternes offensiv afgjorde ikke blot krigen i Kroatien, men var langt hen af vejen også medvirkende til, at der blev forhandlet en fred igennem i Bosnien-Hercegovina.

Med *Operation Storm* blev store grupper af serbiske civile sendt på flugt fra Kroatien, ligesom de bosniske serbere led store tab.

Våbenhvile

I efteråret 1995 var alle parter tilsyneladende indstillet på at genskabe freden. Kroaterne havde opnået en stor sejr, mens serberne var på retræte og derfor indstillet på forhandling, mens muslimerne gennem hele krigen havde været presset og i en periode endda havde kæmpet mod både serberne og kroaterne. Våbenhvilen stoppede krigshandlingerne, om end belejringen af Sarajevo fortsatte indtil 1996.

Den måske holdbare fred

Daytonfredsaftalen, der i slutningen af 1995 blev indgået mellem de stridende parter, skabte en uafhængig kroatisk stat, som siden har udviklet sig i en positiv retning ved hurtigt at blive et populært rejsemål igen, ligesom landet er blevet en del af EU.

I Bosnien-Hercegovina er billedet derimod mere grumset. Daytonfreden holdt sammen på landet, men som en føde-

Operation Storm tilføjede i 1995 serberne store militære tab. Her ligger soldater på rad og række på kirkegården i Banja Luka. Af gravstenene fremgår det, at de alle døde i 1995. Foto: Jimmy Munk Larsen 2017.

ration bestående af tre delrepublikker. En muslimsk-kroatiske del. En serbisk del, Republika Srpska. Den tredje del er det lille Brčko-område, der er selvstyrende og samarbejder med begge sider. Det er en fred, der har bibeholdt Bosnien-Hercegovina som land - men som et splittet land. Ingen af befolkningsgrupperne er særligt tilfredse med løsningen, og det diskuteres åbenlyst, om situationen igen kan ende med krig. For muslimerne og kroaternes vedkommende føler man, at krigen blev afsluttet, mens man selv var på frem-march, og at man kunne have tilbageerobret mere land fra

Bagsiden af en bosnisk serbisk soldats gravsten i Banja Luka. Teksten lyder: "SOV NU SERBISKE RID- DER TIL MUSIKKEN FRA KRIGSTROMMERNE; DIN SJÆL ER SIKKER: MELLEM GAVRILO OG MILOŠ. DINE KÆRE." Gavrilo og Miloš henviser til Gavrilo Princip, der i 1914 skød den østrig- ungarske tronfølger i Sara- jevo, og den halvmytiske Miloš Obilić, der i 1389 skulle have sneget sig ind i den tyrkiske lejr, under Slaget på Solsortesletten, og myrdet osmannernes sul- tan, Murad 1. Foto: Jimmy Munk Larsen 2017.

Bagsiden af en bosnisk serbisk soldats gravsten i Banja Luka - udsmyk- ket med et missil. Teksten lyder: "GLEMT ER DU IKKE. SÅDAN EN FAR KAN IKKE GLEMES. VÆR ALLE SAMMEN." Foto: Jimmy Munk Larsen 2017.

serberne. Fra bosnisk serbisk side havde man derimod et ønske om at forlade føderationen og blive en del af det tilbageværende Jugoslavien (i dag Serbien), men dette har man i dag opgivet, bl.a. som en følge af, at Serbien aldrig for alvor har omfavnet Republika Srpska.

Åbent sår

At bevæge sig rundt i de områder, der blev hårdt ramt under borgerkrigen, er bevægende. Da jeg rejste med bus fra den lille kroatiske landsby Dvor, på grænsen til Bosnien-Hercegovina, mod Sišak, kunne jeg ikke undgå at bemærke chaufførens blottede tatovering på underarmen: JNA (Jugoslovenska Narodna Armija), altså den jugoslaviske hær. Tatoveringen minder ikke blot chaufføren, men også bussens passagerer om, at krigen var der, og hvilke ting der skete under krigen. Det var bl.a. i Dvor, at et dansk kompagni den 8. august 1995 så passivt til, mens en ukendt milits myrdede ni handicappede serbere og kroater, og den 18. september samme år mistede to danske FN-soldater livet ved Dvor, da de blev fanget i krydsild mellem kroaterne og serberne. Dvor var - og er - en delt by, som i dag er en del af Kroatien, men hvor en stor del af befolkningen er serbere - ligesom buschaufføren. I 2011 var over 70 % af byens befolkning etniske serbere.

Forladt hus i Dvor. Foto:
Jimmy Munk Larsen 2017.

End ikke Jesus Kristus blev skånet af det serbiske artilleri, der regnede ned over Vukovar i tre måneder. Foto: Jimmy Munk Larsen 2017.

Henvisninger

Vedsmænd, Kasper og Larsen, Georg, *Massakren i Dvor* (TV-dokumentar), 2015.